

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

М. Ф. ДМИТРИЄНКО (Київ), Я. А. СОЛОНСЬКА (Київ)

ГЕОРТОЛОГІЯ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН: ТЕОРІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Традиційний образ науки завжди обов'язково асоціюється з системою її правил та приписів, з її власним усталеним понятійним апаратом та з предметом, об'єктом, методами дослідження, відповідним технічним інструментарієм, за допомогою якого здобуваються факти, при їх узагальнен-

ні — знання, вилучаються всі види інформації (пряма та прихована). Сьогодні в світі, за різними підрахунками та кадастрами, існує від 8 до 10 тисяч різних наукових дисциплін. Серед гуманітарних чільне місце посідає велика дисциплінарна родина, яку вчені відносять до **спеціальних** (донедавна вважалось — допоміжних) **історичних дисциплін**. Це родове дисциплінарне відгалуження, що тісно пов'язане з вивченням комплексу джерел історичної науки, має до 100 складових, які отримали назву — спецдисципліни історичного циклу. Чимало з них досліджують конкретні носії інформації: бони (грошові знаки — боністика), монети (нумізматика), герби (геральдика), військові однострої (уніформознавство), прапори (вексилологія або прапорництво), печатки (сфрагістика), зброю (зброєзнавство), марки (орієнталія або філателія), маргіналії (маргіналістика), живописні портрети, ікони та зображення на різних типах носіїв (іконографія), кінофотодокументи та ін.

Водночас у комплексі СІД (так у сучасній науці іменують дані галузі історичних знань) існує кілька таких, чий статус залишається розмитим і не підпадає під усталені критерії дисциплінарності (просопографія, маевтика, символіка, атрибутика). Вони, зокрема, вирізняються мінливістю предметно-об'єктної локалізації, розгалуженими міждисциплінарними зв'язками та відсутністю власного усталеного дисциплінарного інструментарію. Як не парадоксально, до таких дисциплін слід віднести й спеціальну історичну дисципліну *геортологію* або *еортологію* (грецькою — *εορτολογία*), хоча об'єкти, які вона досліджує (свята, ритуали, обряди та всі їх складові), здавна привертала увагу багатьох дослідників — від істориків до етнографів.

Історія масових святкувань сягає часів існування Давньої Еллади і налічує до тридцяти століть. Саме звідси походять витoki дисципліни про ці суспільні явища та обряди — невід'ємну частину людського буття, емоційний його супровід.

Геортологія як спеціальна історична дисципліна в контексті української історії, культури та національної ментальності до цього часу взагалі не вивчалася. Слова “звичай”, “традиція”, “обряд” викликають у людей досі уяву про спадщину минулого, що прагне підпорядкувати собі все те, що дає історичний поступ, щоб затримати хід історії. Хоча, як це не дивно, дана дисципліна, на відміну від інших СІД (сфрагістики, кодикології, картографії тощо), окремого дослідницького і навчального статусу ще не має. Навчальний курс з геортології не викладається в жодному вищому навчальному закладі України. Взагалі відсутня досі узагальнююча праця з її проблематики, крім осібногo стислого нарису в навчальному посібнику з комплексу СІД ¹.

Тлумачення поняття “геортологія” не знайти навіть у таких фундаментальних виданнях, як “Энциклопедический словарь” Брокгауза та Ефрона, “Энциклопедический словарь” Граната. Єдиний більш-менш докладний матеріал є у вищезгаданому посібнику для студентів вузів, що й визначає місце геортології серед інших СІД, доводячи її науковий статус.

На сьогодні, коли існує можливість залучати до вивчення та аналізу раніше малодоступні джерела історичної інформації, неопубліковані роботи українських учених в цій галузі, які поки що лежать незайманими у наших вітчизняних архівах, перед дослідниками геортології “відчинено двері” в науку. Ціле багатство (зокрема, з питання, яке сьогодні становить предмет нашого розгляду) являють собою фонди Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, де зберігаються напрацювання кількох комісій та установ Все-

української Академії наук (нині — НАН України), що діяли в 20—30-х рр. ХХ ст. і були ліквідовані у зв'язку з політикою тоталітарної держави, де національну самобутність, особливості національного розвитку оцінювали в межах “національної за формою культури”. Великої ціни наукову спадщину, зокрема традиції народу, ще мають опрацювати та оприлюднити нові покоління науковців незалежної України.

Особливе значення для української історіографії спеціальних історичних дисциплін підкреслює Я. С. Калакура. Учений вважає, що “без залучення методик, що відносяться до літописознавства, палеографії, дипломатики, сфрагістики, геральдики, епіграфіки, нумізматики та інших спеціальних дисциплін”², неможливо дослідити та правдиво висвітлити вітчизняну історію. З вищеназваних дисциплін уже видано або пишуться вузівські підручники, існує наукова література, яка дозволяє простежити розвиток та еволюцію їх методології, методики, теоретичні основи. Однак проблеми геортології науковці чомусь взагалі не згадують, не займаються розробкою навіть питань, що лежать на поверхні.

Логічно передбачити, що такий поважний науковий журнал, як “Вопросы истории” (видання АН СРСР, тепер — Російської Академії наук, м. Москва), мав би друкувати статті з названої теми. Та впродовж 1945—2001 рр. у цьому виданні не виявлено жодної публікації з цієї галузі знань. Тільки в № 7 за 1960 р. у редакційній статті, де задекларовано профіль, структуру та напрями досліджень, якими опікуватиметься видання, нарешті зазначається, що воно повинно висвітлювати й “проблеми допоміжних історичних дисциплін”³. Однак протягом наступних 40-а років жодного матеріалу зі вказаної теми так і не з'явилося.

Обмежену увагу до СІД за радянських часів Я. Калакура пояснює тим, що “навіть Київський університет було реформовано в Інститут народної освіти, а історична наука заганялася у догматичні схеми...”⁴, тобто фахівців з СІД не готували. Дослідник підкреслює важливе значення для української історіографії СІД праць С. І. Маслова, А. О. Введенського, І. М. Каманіна, О. Вітвіцької та ін. Вчений наголошує, що “застосування марксистсько-ленінської методології, її партійно-класових принципів у сфері **спеціальних історичних дисциплін, які в ідеологічному відношенні були абсолютно нейтральними** (підкреслення наше. — Авт.), залишило негативний відбиток, призвело до їх політизації, втрати національної самобутності”⁵.

На сьогодні вивчення проблематики свят і святкувань звучить особливо актуально. Система звичаїв й традицій кожного народу — результат його виховних зусиль упродовж багатьох віків. Через цю систему кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер та психологію в низці поколінь, що змінюють одне одного. *Автори дотримуються думки тих вчених, що дійшли висновку: звичаї та традиції — це нерегламентовані юридичними актами, підтримувані силою суспільної думки форми передачі новим поколінням способів реалізації складених у житті даного суспільства відносин (політичних, моральних, естетичних, релігійних).*

Народні звичаї, традиції та обряди сьогодні привертають до себе пильну увагу вчених не тільки внаслідок чисто академічного інтересу. Адже, по-перше, наша Україна стала незалежною, суверенною державою, і їй не байдужа власна духовна спадщина. По-друге, проблемні рамки наукових дисциплін постійно розширюються. Відбувається становлення “принципово нового розуміння функцій т. зв. допоміжних історичних дисциплін як винятково важливих чинників дослідження джерел вітчизняної і зарубіжної історії”⁶.

Необхідно тепер, насамперед, визначити предмет, об'єкт, методи та методіку вивчення дисципліни, як, скажімо, це спробували зробити дослідники в посібнику “Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория”, де, втім, не знайшлося місця для розділу, присвяченого геортології⁷. Тільки в 1992 р. було видано навчально-методичний посібник зі спеціальних історичних дисциплін — “Специальные исторические дисциплины”, де коротко, серед 60-ти інших з комплексу СІД, уперше в українській науці окреслено й предмет геортології⁸.

У згаданій статті проф. Я. Калакура зазначав, що “нині спеціальні історичні дисципліни набувають нового статусу, розгалужуючись на власні підсистеми”⁹. Іншого змісту і наповнення набуває й геортологія. Їй конче це необхідно, зважаючи не стільки на нерозробленість, скільки на неконцентрованість та розпорошеність цільової інформації, на невизначеність мети, завдань, системи взаємовідносин з іншими дисциплінами, які входять відтепер у цю наукову галузь. Отже, вчені постали перед проблемою нового осмислення як взаємозв'язків СІД, так і місця геортології в них. На статусі геортології позначилися “інтеграція наукового знання, взаємопроникнення наук, розширення вжитку міждисциплінарних дослідницьких методів”¹⁰. Отже, потрібні нові підходи, нові методи дослідження характеризованої спеціальної історичної дисципліни. Це продиктовано розвитком історичної науки, зокрема СІД.

Свято, яке має свою знакову систему, свої символи, у свій спосіб відображає навколишній світ, рівень розвитку цивілізації, етносу (або складових поліетнічних держав) конкретної держави, її політики, ідеології, моралі, культури. Свято, святкування (празникі) — то носій збірної, багатопланової інформації, образ і уособлення людського мислення. Це — своєрідний зріз структури світобудови. Вказані проблеми, на жаль, поки що не одержали потрібного висвітлення в науковій літературі, як і самі тлумачення вищезгаданих понять.

Однак історіографія геортології видається вельми скупою тільки з першого погляду, оскільки дослідники з етнографії, фольклористики, етнології свята не розглядали з позиції геортології як окремої спеціальної історичної дисципліни. Ця ситуація призвела до того, що ми, писав свого часу С. Килимник, — “дуже багато втратили найцінніших здобутків нашої ранньої культури — фольклору, звичаїв, дохристиянської віри та вірувань... Чимало до нас і дійшло, але воно пройшло крізь морок віків, затемнилося, наверстувалося, змінилося, а чимало й цілком, назавжди зникло”¹¹.

Ці слова відомого українського вченого, етнографа та етнолога не тільки відбивають стан вивчення українських свят як унікального явища культури та їх місце в історії нашого народу, а й стимулюють до нових, глибоких, всебічних досліджень.

Тож, геортологія — наука комплексна, яка не тільки межує з іншими науковими дисциплінами, а й використовує та застосовує їх засоби вилучення інформації, методіку та понятійний апарат. Спробуємо це довести в пропонованому дослідженні.

Детальне ознайомлення з об'єктом та предметом нашого дослідження привело нас до думки про необхідність в окремій праці звернутися до понятійного апарату геортології, визначити чітко терміни та поняття, якими вона постійно користується.

У своїй роботі автори ставлять метою заповнити, певною мірою, наявні прогалини в дослідженні геортології і коротко окреслити можливі шляхи подальшого поступу науки та опанування її джерельного комплексу, зокрема у вивченні різних проявів свят, святкового дійства.

Актуальність теми дослідження, з огляду на вищевказане, визначається кількома факторами: 1) загальним розвитком суспільного процесу в Україні, відновленням історичної справедливості, входженням України в загальноцивілізаційний поступ, з якого вона була штучно вилучена; 2) сучасною ситуацією в історичній науці, яка чимало зусиль спрямовує на повернення вітчизняної спадщини, джерельних скарбів — справжніх національних цінностей, вивчення власних унікальних комплексів наукової інформації; 3) інтеграцією нашої науки до світового інформаційного простору.

Об'єктом дослідження є геортологія як спеціальна історична дисципліна в контексті розвитку української історичної науки *, а *предметом* — свята і святкування, природа їх походження, генеза та зміна, поява нових форм та засобів проведення (різних за типом дійств), гнучке реагування на зміни в навколишньому світі.

Хронологічні та просторові межі досліджень з проблем геортології охоплюють значний період — від язичницьких часів, потім християнської Київської Русі до сьогодення. Це необхідно для створення об'єктивної картини розвитку та діалектики інституту святкувань в Україні, що дасть змогу простежити трансформацію культури свят, збереження традицій, залучення елементів культур інших народів.

Досліджуючи геортологію, необхідно з'ясувати роль та місце її, як галузі СІД, в українській історичній науці, у вивченні історіографії питання, історії проведення національних українських свят і святкувань у різних історико-культурних регіонах.

Дотримуючись загальнонаукових принципів об'єктивізму, історизму, системності та діалектичного розуміння історичного процесу, використаємо тут і міждисциплінарні підходи та методи дослідження, зокрема порівняльний та проблемно-хронологічний. Методика отримання відповідної інформації лежить в площині завдань СІД.

У геортології досить представницька джерельна база. Її складають як розробки з ритуаліки, описи різних видів свят, так і історіографічні джерела, індивідуальні та колективні монографії, бібліографічні покажчики, публікації у наукових періодичних виданнях, навчальні посібники, енциклопедії, наукові статті в збірках, праці іноземних дослідників, ті відповідні джерела, що обслуговують суміжні наукові галузі та дисципліни.

Історія та історіографія питання

Цілком очевидно, що найприкметнішою ознакою свята або окремого ритуалу є певне дійство, яке визначає спрямованість цього заходу. Ще Д. Дідро вніс свої пропозиції щодо зміни принципів сценічної дії. Він писав: “Дія є найяснішим і найвиразнішим розкриттям людини, розкриттям її як умонастрою, так і її цілей” ¹².

Дійство відбувалося завжди за певним планом *. Судячи з того, як писав В. Шароєв, “і в святкуваннях Давньої Греції, і в середні віки в майданному театрі, і в старовинних російських обрядах та ігрищах завжди була своєрідна драматургічна основа, яка мала найрізноманітніші назви, але за суттю була сценарною структурою масового дійства” ¹³.

Багатоденні святкові дійства — звичні явища у Давній Греції, Стародавньому Римі. В середні віки ці традиції підхопили містерії в Західній Європі. Майдани ставали великими сценами під відкритим небом, де весело проходила традиційна для англійців гра в “травневого короля”. До наших днів докотилася хвиля барвистих карнавалів італійського Відродження,

яку доповнював наївно-бундюжний гротескний марш представників гільдій та робітників цехів *.

Французька революція вписала свою яскраву сторінку в історію геортології, як і “ігрища” — російські народні гуляння “під горами” та “на гойдалках”; українські гуляння на Івана Купала й інші оригінальні веселі розваги, що сягають часів Давньої Русі та язичницьких вірувань, звичаїв нашого народу. Взагалі слов’янські хороводи дуже близькі за своєю природою до еллінських.

Та яку б форму не мали масові святкування, вони в усі часи відбивали не тільки ментальність народу, а й, насамперед, політичну систему, ідеологію суспільства, моральні ідеали, рівень культури, соціальний стан у країні, давали певний і дуже важливий, об’єктивний історичний зріз подій. На нашу думку, в масовому дійстві зацікавлені, насамперед, не народні маси, як стверджували радянські мистецтво- й театрознавці та деякі історики ¹⁴, а саме можновладці, влада, ті категорії суспільства, які здатні відчутно впливати на зміни в ньому і особливо робити це на свою користь. Згадаймо при цьому знову давні часи.

У другій половині VI ст. до н. е. в Греції приходить до влади Пісістрат. Він має зміцнити свої позиції. Задля цього звеличує культ Діоніса, робить його державним. “Діонісії” стають грандіозними багатоденними народними святами в Афінах. Це відволікає народ від поточних моральних і фінансових проблем. Тому, ми вважаємо, на відміну від В. Шароєва, що вони не були віддані на відкуп народів і не стали “його дітищем” ¹⁵. Влада вміло маніпулювала народним потягом до свят. І це очевидно без доказів.

І хоча давні історики запевняють ¹⁶, що “Діонісії” були не днями неробства, а часом веселих святкувань, вони все-таки чимось нагадують надто переобтяжені різними політичними кон’юнктурними святами радянські часи, коли святкові дні тривали іноді протягом тижня. У психологію українського трудівника це вкладається дуже важко. Вже зараз, за часу незалежності України, ми дуже непросто, але потроху позбуваємося цих тижнів-днів, не свят, а, власне, неробства і пияцтва заради “веселощів” на догоду несвідомому прошарку суспільства.

В античному світі вирізнялося чотири щорічних святкування. Перше — малі (сільські), що припадали на грудень-січень, їх присвячували першій пробі молодого вина (тоді, мабуть, і з’явилися перші, т. зв. “ряжені”); друге свято — Діоніс — Лінеї (січень-лютий), воно подібне до першого, але було розкішним і відрізнялося цікавими театральними змаганнями; Анфестерій — третє свято Діонісія (лютий-березень) — тривав три дні і більше призначався для дітей. Останній (третій) день присвячували пам’яті померлих. Найголовніший Діонісій — березневий. Поки йшли свята, відбувалося щось схоже на нинішню амністію: відпускали з-під варти заарештованих, вибачали борги, що потім знову набирали сили. Народ, як то кажуть, був у стані ейфорії.

Коли радянські дослідники пишуть, що свята робилися для широких мас, шукаючи в них паралелі та виправдання новим звичаям у власній країні (хоча не відкидатимемо й позитивних моментів у створюваних за наказом “з верхів” традиціях) *, вони дещо не зовсім ширі й самі собі суперечать. Той же В. Шароєв підкреслює високу організованість і культуру масових дійств, які проводилися за спеціально продуманим сценарієм. Тобто, визначалася людина (і не з народу, і не від народу), яка спеціально, за вказівкою першої й найбільше зацікавленої високопоставленої особи в державі займалася розробкою сценарію святкування. “Хоча, — зазначає В. Шароєв, — звичайно, керівники грандіозних античних святкувань не

називались в ті часи режисерами-постановниками. Але є свідчення, які підтверджують існування режисури масових святкуваннях¹⁷. І далі: “Чимало різновидностей та постановочних рішень масових народних дійств, віднайдених у часи розквіту мистецтв у Давній Елладі, використовувалися в багатьох країнах і в наступні століття”¹⁸.

Великим і позитивним досвідом Еллади скористалися пізніше в Давньому Римі, скажімо, коли римляни відзначали п’ятирічні ігри на кшталт Олімпійських ігор.

Те, що масові дійства, насамперед, мають політичне підґрунтя, свідчать і дійства на зразок тріумфальних. Робилося це, звичайно, на втіху черні, низів, але переслідували свята єдину мету — підкреслити велич переможця, силу влади, армії, а за радянських часів — комуністичної партії і влади Рад.

Протягом багатьох століть цей простий прийом обгородок спрацьовував, як бездоганний механізм, був і залишається винятковим явищем, якого не вдалося досягти нікому за тисячоліття історії в досконалій техніці, це, свого роду, “перпетуум мобіле” — вічний двигун наївної віри в цезаря чи доброго царя-батюшку. І знову не зовсім ширий В. Шароєв, коли зазначає, що обов’язковим компонентом тріумфу був театральний і військовий парад, який зрідка супроводжувався ще й ілюмінацією. І додає, наводячи слова Транквіліона Гая Светонія: “Великим любителем та винахідником видовищ був Цезар. Усе було спрямовано на те, щоб здивувати, захопити глядача”¹⁹. Отже, автор сам стверджує прикладом, що свята такого плану мають не народне коріння, а завдячують своїй появі винахідливості правителів.

Усі масово-політичні свята, в яку б епоху їх не творили, мали однакову основу, механізм дії, мету, яка з успіхом досягалася. Це — не винахід керівників країни за радянських часів. Так було в різних країнах за існування будь-якої влади²⁰.

Відомий російський учений Д. С. Лихачов описує, як Іван Грозний під час маслениць “турбувався не про глядачів, а насолоджувався безмежною владою сам”. А при цьому згадаємо кадри не дуже давньої кінохроніки, в якій показано, як Й. В. Сталін велично, з погордою стоїть на трибуні на Красній площі й приймає парад, дозволяючи кричати “ура” на свою честь. Непрограмована хвилина ліцедійства, що мала засвідчити всім: народ любить вождя, величає владу партії. Виникає й інша паралель. А. Гітлер з білими, виряченими від почуття безмежної влади очима, тішиться рядами схожих на машини вояк, котрі, відбиваючи крок, вітають фюрера: “Хайль!”. І захоплені “величчю події” тисячі людей, які, неначе маріонетки, підносять і собі руку в жесті вітання.

Неодмінною умовою святкування є сміх. Йому присвячені спеціальні дослідження. Д. С. Лихачов, котрий більше аналізував цю субстанцію як літературознавець, ніж як історик, вважав, що сміх несе в собі одночасно і руйнівну, і творчу силу²¹. Якийсь подвійний зміст він вкладав у думку, що сміх порушує існуючі в житті зв’язки та знання. Дуже суперечливим видається і його висновок, що “сміх показує безглуздість та неподобство існуючих у соціальному світі відносин: відносин причинно-наслідкових, відносин, що осмислюють існуючі явища, умовності людської поведінки та життя суспільства”²². Тут відчувається політичний підтекст. До речі, він властивий для тих часів (Д. С. Лихачов був визначним ученим свого часу. До його позиції вельми прислухалися в світі. Та, на жаль, нових досліджень з цієї проблеми вже після створення незалежних держав на теренах СРСР не маємо).

Отже, сміх (за Д. С. Лихачовим) “одурює”, “викриває”, “виявляє”²³. Це — аксіома. Але не можна погодитися з тим, що сміх повертає світ до

“початкової хаотичності”. Згадаємо: вишуканий порядок і продуманість наших язичницьких свят і обрядів, підпорядкованих гармонійним циклам природи, гармонійній організації самої людини як витвору цієї природи, обертам Землі навколо Сонця, планет, нарешті взагалі Космосу.

Відверта ідеологія пролетарської рівності стоїть і за таким твердженням: “Психологічно сміх знімає з людини обов’язки вести себе за існуючими в даному суспільстві нормами — хоча б на час”²⁴. Звичайно, і це неодноразово підкреслено в спеціальних наукових, зокрема, медичних дослідженнях: сміх знімає “психологічні травми, полегшує людині його важке життя (в СРСР воно, за радянськими джерелами, було напрочуд легке, щасливе, безхмарне і т. д., дивно, як ці рядки пропустив повз свою увагу прискіпливий редактор. — *Авт.*), заспокоює, лікує”²⁵.

Так, свята, святкування, не сміх, а саме “сміхотворний світ” різні у різних народів. До речі, досліджуючи сміх як явище на підґрунті Київської Русі, Д.С. Лихачов розглядає тільки сміхову культуру росіян і приклади святкувань наводить виключно з російської історії та побуту. Однак звернемо тут увагу на дуже слушний висновок академіка: “Сміховий світ Давньої Русі не вивчався. Не було зроблено спроб визначити його особливості — національні та епохальні. <...> В епохальному відношенні давньоруський сміх належить до типу середньовічного”²⁶. З цієї цитати випливає, що російський учений, на жаль, не знав досліджень з цих питань своїх українських колег. З одного боку, це, очевидно, було спричинено незнанням української мови, а з іншого, — тим, що наші науковці не друкували (або, ще гірше, не могли друкувати) своїх розвідок з проблем геортології у союзних наукових виданнях.

Не можна не погодитися і з тим твердженням, що “тема сміхового світу надзвичайно велика”²⁷. Звичайно, має рацію Д.С. Лихачов, який майже 20 років тому писав про необхідність осмислити численні сміхові малюнки на церковних книгах (Євангеліях, Псалтирях та ін.).

Колосальне дослідне поле для вченого — ініціальні літери із введеним у них малюнком, самі малюнки (хай нечисленні), зроблені в Збірнику Святослава 1076 р. — визначній пам’ятці української культури, писемності, мови, історії. Це — своєрідні маргіналії. Деякі надзвичайно цікаві, навіть унікальні дослідження зроблені істориком Маргаритою Шамрай, яка займається розшифровуванням записів Лазаря Барановича на берегах (маргінесі) різних церковних книг²⁸. Писали про інформативність малюнків, зроблених на рукописах, у своїх наукових статтях М. Дмитрієнко та І. Войцехівська²⁹. “Потаємний світ рукопису”³⁰ ще зберігає чимало таємниць і чекає свого прискіпливого вивчення. Але дослідження малюнків — справа не тільки історика, а й *мистецтвознавця*.

Театрознавець теж має свою нішу дослідження в геортології. Реалізація сценарія свят (який має писатися заздалегідь, жанр повинен бути чітко визначений, еkleктика зруйнує гармонію дійства), їх постановка, режисерська робота щодо розробки мізансцен, праця з акторами, професійними, непрофесійними та тимчасовими учасниками дії — парафія *театрознавства*.

Пригадаймо, як детально Д. С. Лихачов розглядає середньовічні пародії. Однак, крім цього жанру, існують й інші форми (гротеск, буфонада і т. д.), які дають чудову можливість виразити ідею через дійство, через притаманні їм жанрові особливості. “Сенс давньоруських пародій, — зазначає він, — полягав у тому, щоб зруйнувати значення і впорядкованість знаків, знесилити їх, дати їм несподіване та невпорядковане значення, створити невпорядкований світ, світ без системи, світ безглуздий, дурний — і зробити це за всіма статтями і з найбільшою повнотою”³¹.

Нехай вибачає нас російський учений (нині покійний), але тільки гіпертрофоване почуття страху і незрозумілої провини перед світом, перед конкретною владою (коли при цьому не знаєш подробиць біографії Д. С. Лихачова, який побував на Соловках) могло змусити написати: “Що таке давньоруський дурень? Це часто-густо людина дуже розумна, але така, котра робить те, що не можна, та, яка порушує звичай, пристойності, прийнятну поведінку, яка звільняє себе і світ від усіх церемоніальних форм (знову виправдовування плебейства, ратування за псевдорівність. — *Авт.*), яка показує свою оголеність та беззахисність світу, котра викриває себе і викриває інших водночас, порушник знакової системи, людина, яка помилково нею послуговується. Ось чому в давньоруському сміху таку велику роль відіграють голизна та оголення”³². Якщо ми проаналізуємо саме українську культуру, а не російську (далі літературознавець наводить приклади з “Кабацьких антимолитов”), то отримаємо дещо іншу картину сміху та святкування у Київській Русі.

Ще раз підтверджує нашу думку й те, що Д. С. Лихачов досліджував інститут сміху через призму винятково російської ментальності, його висновок: “Для давньоруського гумору вельми характерне баяндрасення”³³. Правлення теревенів — риса, притаманна для російського гумору, а не для українського. Тут більше гоголівська посмішка крізь вуса, посмішка крізь сльозу, посмішка-натяк і т. д. Невипадково Іоанникій Галятовський словами Ісуса Христа застерігав у “Ключах розумення царства небесного” (К., 1659, Львів, 1663, 1665 pp.): “Не кажи про серйозне з гумором. Не балакай зайвого. Язык твій — ворог твій”. Тож, базикання понад міру, що супроводжується безглуздим сміхом, є не що інше, як розвага обмежених інтелектуально людей. На святі, що об’єднує різні за походженням та суспільним статусом верстви населення, наявне їх чітке розмежування при сприйнятті одних й тих саме явищ та подій. Одні — просто веселяться, не дуже замислюючись над причиною свого сміху, інші — спостерігають за реакцією оточуючих, посміхаються, але вже з іншої причини. До речі, і сам Д. С. Лихачов підтверджує зроблений нами висновок: “Характерна в цьому відношенні типово російська форма сміху — баяндрасення, про яке я вже писав вище”³⁴.

Зазначимо, що російський учений розглядав сміх як видовище, при цьому спеціально спинявся на юродстві як винятковому складнику феномена культури Давньої Русі. Підкреслимо: в українській мові це поняття перекладається ще як “чудернацтво”, що має дещо інший зміст, ніж юродство. Отже, навіть у цьому вже можемо побачити певну відмінність двох культур — російської та української.

Д. С. Лихачов розглядає юродство як інститут протесту³⁵. Така точка зору була, скоріше, продиктована ідеологією часу. Схема досить проста: бідний люд виступає у такий спосіб проти гнобителів. Як тут не згадати звернення юродивого до царя Бориса: “Вбивцю, царевича! За тебе — не молитимусь!” (Супроводжує фразу сміх у натовпі, який отримав задоволення від сказаних прямо в очі цареві правдивих слів). Отже, сміх-сарказм у даному випадку є виправданням і підставою для того, щоб правителів не тільки взагалі скинути, а й фізично знищити³⁶.

Особливий аспект дослідження теми, хоча він більше літературознавчий, — це *жанри*. Саме від жанру залежить емоційне наповнення сміху в діях різного типу.

Колектив авторів книги “Смех в Древней Руси” (існує ще окрема монографія акад. Д. С. Лихачова) присвячує свої наукові розвідки праці М. М. Бахтіна “Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневе-

ковья и Ренессанса” (М., 1965). Книга російських учених вже стала класикою, вона активізує розум, свідомість і спонукає до розвитку досліджень у даному, ще недостатньо розробленому напрямі вивчення звукового джерела. Після її виходу в 1984 р. масштабних досліджень з цієї теми протягом майже 20 років ні в російській, ні в українській науці не було.

Питань значення українських свят у житті та спілкуванні людей торкалися в своїх роботах М. Максимович (“Дні і місяці українського селянина” та “Книжка Наума — про великий Божій світ”); Пантелеймон Куліш (“Записки о Южной Руси” (1856—1857). — 2 томи); М. Костомаров — в етнографічних працях; Борис Гринченко (“Етнографічні матеріали”), а також М. Драгоманов, В. Антонович, Я. Головацький, О. Потебня, Тадей Рильський, В. Гнатюк, О. Колесса, І. Франко, М. Грушевський, М. Сумцов, А. Кримський, Олена Пчілка, П. Попов, В. Петров³⁷ та ін.

Спробуємо проаналізувати всі різновиди свят, які стали джерелом дослідження видатних учених, та класифікувати їх за характерними ознаками походження: 1) державні свята * (їх в Україні дев’ять); 2) професійні та неофіційні свята; 3) календарні релігійні (православних конфесій); 4) господарсько-побутові; 5) родинні (побутові); 6) масові (різні за походженням) **.

Проводяться останні у таких різних формах, як: *зимова казка, театр на воді, зелений театр, карнавали, масовий театр, театралізована вистава, фестивалі, олімпіади* тощо. Так, у 1903 р. головний редактор “Веймарської газети” Ернст Вахлер (Німеччина) побудував театр, де артисти виступали без мегафона, що поклало початок т. зв. “гірському театру із зеленим фойє”.

У нашій країні, зважаючи на масштабність сцен, на масовість дійства, користуються популярністю відкриті природні театри. Це, зокрема, вистави на “співочому полі”, виступи мистецьких гуртів на Майдані Незалежності та Європейській площі, грандіозні видовища під час експонування та повітряних парадів літаків тощо.

У багатьох містах Європи полюбляють влаштовувати святкування в певних місцях, зокрема, на соборних площах. Чудовим прикладом можуть слугувати карнавали у Венеції, які провадяться на воді, дійства під час парадів міст у США та ін.

Та розглядаючи “внутрішню” природу святкувань, звернемо увагу на одну спільну для всіх них рису. Попри різноманітний соціально-історичний статус різних культур багатьох народів, вони завжди мають бути естетичними, інакше то вже не свято, не радість, не краса, барви, радісний сміх, тобто сплеск емоцій, а запропонована зверху акція.

Естетика українських національних свят, на нашу думку, ближче за все до естетики візантійської. Саме в ній найбільша увага прикута до внутрішнього світу людини, стану його душі, душевного настрою. Отже, геортологія включає до предметного поля своїх досліджень і *естетику*, що належить до категорії філософських наук.

Свята становлять об’єктивну естетичну цінність. Кожний учасник свята отримує свою неповторну, здатну бути сприйнятою тільки ним, інформацію. Тут має значення освіта особи, підготовленість до сприйняття навколишнього світу через свої моральні принципи. Емоції, які викликає свято, сприяють і поліпшенню розумової діяльності³⁸. Естетична інформація і відповідний їй психічний стан можуть бути осмислені як естетичне переживання³⁹.

Слід відзначити і підкреслити, що свята мають свої *етичні обмеження*, як і етичні критерії. Гротеск, сатира, буфонада, критика, пародія, шарж та інші різновиди сценічного мистецтва не повинні нікого ображати, прини-

жувати, порушувати моральні норми. Тобто, йдеться про філософську дисципліну, що має назву *етика*.

Проведення українських свят у численних наших діаспорах, які проживають в різних країнах світу, — зовсім не досліджена тема. Цим повинно опікуватися *українознавство*, виділивши даний аспект вивчення свят в окремий напрям, щоб потім шляхом порівняння дізнатися про наявність традиції святкувань та відзначити видозміни, зумовлені впливом певного національно-соціального оточення.

Отже, досліджуючи свято, вчений ставить перед собою завдання проаналізувати всі його складові (сценарій, музику, спів, танок, словесний супровід тощо). Свято, розглядуване як комплексне та багатогранне джерело, допомагає з'ясувати соціально-культурні можливості, оскільки воно відбиває духовну, моральну, політичну, ідеологічну атмосферу суспільства, шляхи пошуку нових духовних ідеалів, сприйняття різних мистецьких проявів народними масами.

Свята українського народу

Простежимо тепер інститут святкування і творення сміху українського народу, які сягають своїм корінням до язичницьких часів, плавно еволюціонізуючи в епоху Київської Русі. Наявність свят, їх існування підтверджують і артефакти матеріальної культури, приміром, дані розкопок археологами різних святилищ. Зокрема, поблизу Новгороду в 1951 р. було виявлене святилище Перуна IX—X ст. — круглої форми споруду з вісьмома, симетрично розташованими і однаковими за формою дугоподібними виступами та обрамленням. “В кожному з цих пелюстків палав колісь жертковий вогонь, а точно в центрі стояла статуя Перуна”, — писав акад. А. Арциховський⁴⁰. Можна припустити, що ритуали, які відправлялися навколо статуї та вогнища, відбувалися в межах кола, що повторювало конфігурацію святилища.

Аналіз свят, як правило, здійснюється під ракурсом світоглядних уявлень та вірувань минулих людських поколінь, що до сьогодні мають свою, єдину в світі неповторимість переплетінням і поєднанням язичницьких та християнських рис. Саме воно і було тим оригінальним підґрунтям, яке має місце тільки в Україні. Це вплинуло на формування *інституту культури* українських святкувань. Сучасна геортологія поки що не займалася їх дослідженням з цієї точки зору. Елементи даного симбіозу, який зберіг, як безцінну амфору, проніс крізь віки український народ, стали *національною традицією*. Вона має настільки сильні джерела, що її струмочки сягнули навіть у сценарії офіційних радянських свят. Проте це питання є окремою темою дослідження.

Відображення ментальності українця — дивовижно багата гама фантазії давньоруських, а потім — українських святкувань. Їх супроводжували різні форми прояву ворожіння, ряджені, колядки, весняні Гаївки (тотожні іранському святу⁴¹: всі в колі, рух по колу, вінки-коло, хороводи та ін. — відповідають культу сонця).

У своїй праці “Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора” (Перевидання. — К., 1994) Ксенофонт Сосенко в 1928 р. зазначав, що прояви давніх передхристиянських свят — релігійних, господарських і побутових — ще й до сьогодні мають місце у фрагментах обрядів і в пов'язаних з ними народних піснях. Учений застосовує в своєму дослідженні, за його визначенням, нові методи “культурно-історичної етнологічної школи”⁴².

Далі науковець в окремому розділі, присвяченому “Проблемам основ староукраїнських свят”, розглядає їх як “культурні й релігійні основи цілого старовинного українського життя. Свята отсі, як і прочі старовіцькі українські свята, зродилися колись в передісторичній добі. Кристалізувалися довгі століття враз з усім культурним життям народу і стали нерозлучною частиною того життя; тому й досі задержалися й досі тривають в упертій, безоглядній, народній традиції”⁴³. К. Сосенко вказує на необхідність здійснити поглибленіші студії “українського фольклору”, що допомогло б “зрозуміти правдиву думку староукраїнських релігійних містерій, а разом означити ближше культурно-релігійну основу давнього українського життя”⁴⁴.

Дослідник вважає, що треба вивчити, насамперед, дохристиянську, “а в дійсності — доісторичну основу, на якій могли витворитися, зродитися свята, що їх називаємо староукраїнськими, та на якій витворилася культова ідеологія, що стріглася відтак з християнською”⁴⁵. Нагадує він і про “існування української святочної схеми, специфічної для свята Коляди й Щедрого Вечора”⁴⁶. До речі, українське свято Різдва—Коляди К. Сосенко вважав винятковою “пам’яткою сотворення світу, багатю ілюстрованою колядками й щедрівками”, і тільки “деякі натяки” *, на його думку, були “спричинені чи полудневими культурно: релігійними впливами чи християнською пропагандою”, що вказували “також на новий рік і на Спасителя світу”⁴⁷.

Розглядаючи староукраїнське Різдво, К. Сосенко з позицій геортології підходить до аналізу природи українських свят, хоча ніде не вживає визначення та поняття “геортологія”. Містику передріздвяного часу дослідник не ототожнює з християнськими віруваннями та з римськими брумаліями, чи навіть з культом сонця у греків і римлян⁴⁸.

Учені ще мають дослідити культуру українських святкувань як явище цивілізації взагалі, як внесок у загальний сучасний її поступ, простежити співвідношення їх національно-окремішних особливостей. Та цей інститут формувався не тільки (хоч і насамперед) під впливом давньоруських традицій, а й увібрав у себе й особливості та елементи культур тих багатьох народів, які з давніх-давен населяють землі України⁴⁹.

Супроводом кожного свята, як його складова, є *музика, звуковий супровід*, а, відтак, — інформація надходить через звук (що важливо для дослідника). Отже, сучасна геортологія повинна обов’язково долучити до кола своїх інтересів історію, методи та підходи до інформації звукового джерела, якими користується *музикознавство*. Звукові образи наших предків, староцерковна музика (ірмологіони, одноголосна музика та партесні співи) — то одна музична ріка зі струмками кобзарської думи, народними піснями, варіації яких ставали інколи провідною темою найгеніальніших опер, симфоній, балетів багатьох українських та російських геніальних музикантів. З них вони брали все те краще, що стало внеском до скарбниці світової музики.

Танок, балетні елементи — теж складова різних святкувань. Так, посольство Індії в Україні в 2001 р. в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відкрило виставку. На урочистостях з цієї нагоди виступив ансамбль індійського танцю. На відкритті Міжнародної книжкової та фотовиставки в рамках Днів Конфуція в Україні у цій самій установі до програми заходів було включено й мистецьку частину. Тобто, як виходить з прикладів, складовими геортології є ще *театрознавство* — галузь *мистецтвознавства*.

“Кожне свято має свою символіку й атрибутику. Якщо йдеться про новорічну обрядовість, то ми неодмінно пов’язуємо її з яскравим освітлом

і розкішним роззяцькуванням струнких лісових красунь — ялинок або сосен. Нині важко уявити собі Новий рік без них”, — писав В. Скуратівський⁵⁰.

Послідовно, місяць за місяцем з позицій *фольклористики* та *народознавства* вчений розглядає календарні свята, починаючи з Різдва. Він при цьому підкреслює, що “найпопулярнішою традиційною символікою на різдвяно-новорічні свята був Дідух”⁵¹. Описуючи підготовку до свят, дослідник детально спинився і на приготуванні їжі, особливостях української національної кухні. Нагадує він і ще одну традицію, “котра з’явилася в 60-ті роки XIX ст. і побутує донині. Це колективні вечорниці — на “свіжину” чи “на печінку””⁵².

Свято української коляди — свято Сонця — відзначається протягом двох тижнів — з 7 по 19 січня (слово “*коляда*” зустрічається навіть в Іпатіївському та Новгородському літописах).

У Галичині та на Подністров’ї, де проживає багато українців за походженням (маються на увазі й землі самопроголошеної Придністровської республіки) святкується свято Туриці (на честь Бога Тура)⁵³.

У коляду входять Різдво, Василі та Водохрещі. Після Різдва — свято Богородиці. 13 січня — Щедрий вечір. “За віруванням наших далеких пращурів, — зазначає В. Скуратівський, — у ніч напередодні Нового року Щедрий Бог сходить з неба на селянську ниву, в селянську хату, в господарства, до худібки. Його зустрічають у хатах дід-Ладо та духи померлих, що прийшли з поля й лугів”⁵⁴.

Пишучи про Різдвяні та новорічні звичаї, С. Килимник вказує, що під час їх проведення “не лише підіймається високо релігійне й загальнолюдське почуття, але тут глибоко виявлено і колективно-громадське та національне почуття солідарності, єдності”. Порушуючи проблеми загальнолюдської моралі, вчений підкреслює відбиття в святах шанування людини, її праці, а також її психіки, мрій, бажань, надій⁵⁵, тобто комплекс проблем, що перебувають у предметній області іншої науки — *психології*.

Саме С. Килимник, що особливо цінно, вказує на джерельну базу дослідження українських свят: матеріальні пам’ятки, писемні джерела, всі їх численні різновиди та пам’ятки ранньохристиянської доби, пізніше — літописи, подорожні записки іноземців, де свята зафіксовані в описах ритуаліки, пісень і танців. Дослідник залишив нам чудові наукові праці про українські свята, особливості та відмінності їх проведення. Вони написані вишуканою, багатою барвистою мовою, зі значним філософським підтекстом. Серед них, зокрема, — “Український рік у народних звичаях в історичному освітленні”. Доробок ученого справляє велике враження своєю виваженістю і делікатністю. Та С. Килимник не розглядає свята з огляду на геортологію. Зрозуміло, він собі не ставив такої мети. Це тим більше спонукає, зобов’язує і стимулює сучасних дослідників до праці саме в напрямі роботи над темою “Свята українського народу: принципи побудови з позицій геортології”.

У своїх дослідженнях С. Килимник звертає увагу на те, що ми чомусь влаштуємо “свято проводів російської, а не української зими”⁵⁶. Закид вельми справедливий. Та пояснювати ситуацію треба з історичного боку, а не з позицій фольклористики. Ніби проста з першого погляду картина сягатиме корінням у ті часи, коли українці втратили тимчасово свою державність та незалежність, коли було знищено Запорізьку Січ, впроваджено один за одним імперські накази (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський акт 1876 р. і т. д.) про заборону всього українського. Історичний досвід

свідчить, що відсутність державності не означала втрати українським народом свого потягу до державного будівництва і тих національно-духовних надбань, які властиві його ментальності.

Назвемо принагідно ще такі характерні особливості українських святкувань: останній тиждень м'ясниць мав назви Максима, Сиропісний тиждень, Пущення, Загальниця, Колодій тощо. Святкувалася навіть п'ятниця.

Існують у нас і численні свята, пов'язані з цілющими травами: Юрія, Миколая, Онуфрія Великого, Купала, Сімона Зілоти (травники вирушають у ці дні на заготівлю лікарських рослин)⁵⁷. Ігрища українського народу теж мають свою особливість. Хоча, відзначимо, русалії чимось загальним нагадують дунайських дів, світезянок — у литовців, морських дівчат, морчан — в англійців та ін.

І знову тут повсюди присутнє коло. Зелені свята, день Івана Купала (7 липня) збігається з літнім сонцеворотом. "...Основні українські обряди сполучені з поворотами Сонця: колядування та щедрування — з зимовим поворотом Сонця на літо. Веснянки — з весняним рівноденням, купальська справа — з літнім поворотом Сонця на зиму, і коляда — з осіннім рівноденням. Так, ніби уцілів народний сонячний календар", — зазначав, досліджуючи свята, Д. Антонович⁵⁸. З українськими святами пов'язані цікаві обряди. Так, Великий Спас (19 серпня), що є символом урожаю; осінні свята й, особливо, Свято Покрови, зимового Миколи, — всі вони мають притаманну їм форму передачі задуму через відповідний ритуал.

Аналізуючи внутрішню вмотивованість, природу українських народних і релігійних свят, доходимо висновку про те, що вони були *добрими, гуманними*, в них відсутні жодні елементи жорстокості, прояви насильства й зла. **Свята — це дзеркало ментальності будь-якого народу, а особливо нашого — українського.**

Традиційні свята українського народу, можна твердити з певністю, перефразовуючи Д. Антоновича, оживляють "прикмети національного генія"⁵⁹. Свято — дійство, організоване, штучне, що має свій сценарій, план, конкретну режисуру, нехай і самодіяльних, навіть тимчасових акторів. У ньому чимало спільного не просто з театральним дійством, а й самим театром, багато в чому наслідування його законів. Це ще раз доводить, що *геортологія є наукою комплексною, багатогранною*. Її дослідження потребує унікальної багатопланової та різнобічної інформації.

Свято, як і витвір театрального мистецтва (вистава), має коротке життя. Воно існує тільки в момент дії, не фіксоване сталою формою, як, скажімо, скульптура. Іде спектакль, але такого спектакля, навіть з участю тих саме акторів, уже більше ніколи не буде, він неповторний. Аналогічне до нього й свято. Не можна вдруге відтворити свято, хоч і присвячене одній і тій самій темі, даті, події, як не можна двічі вступити в одну і ту ж ріку. "Твір театрального мистецтва (як і свято. — *Авт.*) існує тільки в момент його творення й тільки в цій моменті сприймається суспільством", — наголошував Д. Антонович⁶⁰.

Отже, плинність та неповторність святкового дійства фіксується у різних за видами й типами джерелах (усних, писемних, речових, образних, поведінкових, лінгвістичних, звукових). Вони відображають специфіку та особливості дисциплінарного статусу геортології.

Свято і спектакль мають свої закони творення. Спектакль зумовлює обов'язкову наявність глядача, а в святковому дійстві бере участь максимальна кількість учасників, усі, хто хоче святкувати. В театральному спектаклі є автор, права якого застерігаються інтелектуальним і авторським

правом, а масове свято інсценіюється, та автор сценарію дійства відомий, як правило, тільки одиницям — організаторам самого дійства. Тільки останнім часом, скажімо, під час відкриття Олімпійських ігор, диктор обов'язково оголошує імена сценаристів і постановників великого свята. Подібний супровід є в титрах українських телепередач, оголошує імена постановників святкових дійств і диктор радіо.

Театральне мистецтво і святкове дійство має ще одну спільну рису: суспільний характер. Це зумовлює “стремління засобами театрального мистецтва, — як писав Д. Антонович, — впливати на суспільство, обертати його в агітаційний засіб”⁶¹. Більше і масштабніше може справляти вплив на суспільство, громадську думку, взагалі настроїв глядачів та учасників своїм грандіозним та ефективним механізмом, засобами ідеологічної та політичної агітації **святкове дійство** (зокрема, різного роду демонстрації, паради тощо). Та дослідження цих особливостей геортології, як нам видається, більше предмет *політології*. Проаргументуємо цю тезу прикладом.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Як нині відомо, 17 вересня Червона Армія перетнула польський кордон. Два тижні тривав впертий опір, який закінчився перемогою нападників. Невдовзі в Бресті, у зв'язку з успішним завершенням операції, відбувся спільний парад німецьких і радянських військ. Про це 25 грудня 1939 р. в московській газеті “Известия” було надруковано інформацію⁶². Тут парад — парадокс, і його можна розцінювати як унікальне явище поєднання в дійстві спільних ідеологічних завдань — захоплення території сусідньої держави — через специфічну ритуаліку.

Культура свят та їх історія в контексті української культури — об'єкт дослідження **культурології**, науки, що зараз швидко розвивається. “Поняття “культура”, — підкреслював доктор філологічних наук Федір Погребенник, — включає сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань, що склалися внаслідок праці, творчої діяльності людини, даного суспільства. У вузькому розумінні під культурою розуміють сферу духовного життя (свято — теж відбиття духовного життя. — *Авт.*), що охоплює, насамперед, систему виховання, освіти, мистецьку творчість”⁶³.

Не можна обійти в геортології увагою такий різновид свят як *побутові*, які теж сягають корінням давнини. Це — весілля, хрестини, дні народження, новосілля, входи тощо. А хіба толока (зібрання на спільну роботу, щоб допомогти сусідам) — не свято? Стихійне, але традиційне, національне, неорганізоване, яке діє за своїми законами, сценарієм. Як не дивно, воно відтворює в результаті спільних дій, пориву доброти, гуманності — матеріальну форму — хату, дім, обійстя, хлів, криницю.

Свято — вельми ефективний засіб впливу на громадську думку, тому воно — об'єкт дослідження *соціології*.

Українські свята — це особливий вид мистецтва, історичний процес розвитку якого “поступає, — як стверджував В. Антонович, — в тих самих межах, як і скрізь у центральній та західній Європі. Український народ живе спільним життям з Європою, і на Україні мистецька творчість постійно розвивається в тих самих загальних формах, що і в Європі, але разом з тим у деталях у такій мірі просякає характером української індивідуальності, що перестає бути європейським мистецтвом на Україні, але стає українським мистецтвом європейського народу”⁶⁴.

Презентаційні свята як об'єкт
дослідження геортології *

Презентації — досить нова форма свят. Вони передбачають ознайомлення широкого загалу громадськості, фахівців певних галузей знань, діячів культури, мистецтва, бізнесових та громадських кіл з чимось новим, або його проявом в існуючій, традиційній формі. Їм завжди супутні публічні виступи, повідомлення в пресі, через засоби телепередачі і радіомовлення. Тепер ними переймаються майже всі — від авторів книг до бізнесових структур. Хтось змушений робити це постійно, виконуючи свої службові обов'язки, а інші мають таку практику за відпочинок або принагідне спілкування.

Презентація — це свято, ділова процедура, робочий момент. Спілкування — загальний процес, що потребує комунікативних навичок від партнерів і вміння слухати один одного. Публічний виступ чи усна презентація охоплює величезний спектр діяльності.

За видами презентація охоплює всі форми сучасної діяльності суспільства. Може існувати презентація щомісячних рахунків певного клубу, де працює тільки кілька осіб, які зібралися в одній кімнаті, і презентація грандіозної програми, що має кардинальне значення для всієї цивілізації. Між цими “альфою” та “омегаю” відбувається ряд заходів, культура яких, незважаючи на свою, вже органічну, єдність з нашим сучасним життям, не завжди, на жаль, висока.

Сама природа цих дійств спеціально в науці не проаналізована, не вивчена з погляду геортології. Та сьогодні зробити це конче необхідно, оскільки ті, для кого презентація є або професією, або постійним атрибутом службової діяльності, дуже часто навіть не замислюються над *комплексом і технологією* своєрідного святкового дійства — презентації, вектор якої спрямований на досягнення успіху, інакше вона втрачає свій задум.

Досягнення успіху на презентації — догодити аудиторії і задовольнити її запити, розкрити суть презентованої справи, дати поштовх для нових дій у презентованому напрямі, суть справи — центр події. Так, видана книга завдяки презентації стає відомою багатьом людям, які потім проявляють до неї інтерес. Отже, насамперед, треба проаналізувати й спрогнозувати аудиторію. Це дає змогу уникнути небажаних негативних ситуацій, хоча повного успіху ніхто гарантувати не може.

Один із найважливіших факторів, від яких залежить успіх презентації — місце її проведення. Згадаймо давні традиції, про які йшлося вище. Їгрища, свята наші предки проводили біля вогнищ, обмежуючи своє дійство територією, що мала форму кола. Краще буде, коли учасники заходу, навіть у залі засідань, розміщені навкруги столу. Нам доводилося не раз бувати на презентаціях, котрі проводить Інститут історії України НАН України, Музей історії міста Києва, різні громадські та державні установи, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (презентації книг, фотовиставок, присвячених громадсько-суспільним подіям, датам та ін.). Особлива, дружня, комфортна атмосфера складається дуже швидко, насамперед, завдячуючи тому, що запрошені на свято розташовуються по колу приміщення. І навпаки, розміщення учасників за столами, що стоять один за одним (спина до спини), коли нема часу переставляти меблі в бібліотеці Національного університету “Киево-Могилянська Академія”, де проходила презентація продукції Видавничого дому “КМ Академія”⁶⁵, дещо негативно впливає на сприйняття сценарію дійства. Зразком чудово організованих презентацій можна назвати презентацію, проведену

Інститутом історії України НАН України разом з Маріупольським державним гуманітарним інститутом (ректор — доктор політичних наук, професор К. Балабанов) у місті Маріуполі та подібну презентацію в Афінах, яку організувало посольство України в Греції (Надзвичайний і Повноважний Посол України в Грецькій Республіці п. Ю. Сергєєв) 21 листопада 2000 р. Чітко продуманий план презентації видання “Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії”, добір виступаючих, участь представницьких кіл української громадськості, представників грецької діаспори в Україні та студентів, широкий показ події на телебаченні, повідомлення в пресі та на радіо — все це слугувало єдиній меті — представити книгу українських учених на належному рівні як внесок у зміцнення зв’язків двох народів, які мають чимало спільних сторінок співпраці в минулому і сьогодні, завдячуючи виваженій політиці нашої держави стосовно іноетнічних наших співгромадян, забезпечивши це законами України щодо нацменшин, показати світу: Україна дбає про всіх, хто складає її народ, і відкрита для тих, хто хоче чесно з нею співпрацювати. Результат не забарився: книга отримала 32 рецензії та відгуки в пресі.

Презентація праці українських учених в Греції (делегацію очолював Глава Адміністрації Президента України, член-кореспондент НАН України, проф. В. Литвин, один з авторів монографії) мала метою ознайомити вчених Греції з елліністичними дослідженнями в Україні, представити Президенту Грецької Республіки К. Стефанопулосу (його виступом, як і виступом Президента України Л. Кучми, відкривається видання) вагомий доробок наших співвітчизників, що є запорукою подальшої плідної співпраці в галузі історії. Виступи академіків НАН України В. Смолія, В. Возіанова, А. Мазараті; від авторів книги — М. Дмитрієнко, ректора Афінського університету Г. Бабініотіса, зачитувані привітання Президентів України та Греції (відповідно п. Ю. Сергєєвим та п. Г. Бабініотісом), промови голови Національного Фонду Греції у справах репатріантів та греків зарубіжжя Д. Глориса, віце-президента Грецького фонду культури С. Пневматікоса та багатьох інших — це все свідчення великого значення події, що проходила в рамках презентації. Наступним закономірним актом стало підписання Меморандуму про співпрацю між Інститутом історії України НАН України та національним Фондом з питань досліджень Греції. Тобто, презентація стала подією, що визначила подальшу співпрацю в галузі гуманітарної науки між двома країнами.

Треба відзначити: сценарій дії презентації має бути завжди чітко розроблений. Тут не може бути випадковостей, чогось зробленого “на швидкоруч”. Культура презентації вимагає представлення всіх поважних учасників свята, а головне — промовців. Про це теж чомусь інколи забувають.

Ведучий часто турбується, що йому забракне слів і він не зможе правильно і точно висловитися, не знатиме, куди подіти руки. Та насправді головною проблемою є сама стурбованість, а не форма, якої вона набуває.

Річ у тім, що переважна більшість презентацій досі проводиться самотужки, до їх проведення не залучаються фахівці (психологи, культурологи, книгознавці-історики, театрознавці і т. д.).

Зрозуміло, презентація не урок, ведучий тут не дорівнює вчителю. Ніхто із слухачів не збирається здавати екзамен чи відповідати на запитання. Втім, для тих, хто представляє “новизну” — це, свого роду, екзамен, випробування. Презентація не є також лекцією, хоча вона має з нею чимало спільного. Аудиторія часто виявляє активність: загал прийшов слухати інших, дивитися, оцінювати, радіти, одержувати приємні емоції тощо. То-

му ведучому (лекторові) доводиться використовувати різноманітні візуальні засоби.

Як приклад вдалої презентації можна навести подію, що відбулась у Музеї історії міста Києва 1 березня 2002 р. за участю Історико-меморіального музею Михайла Грушевського з нагоди презентування науковій громадськості книги доктора історичних наук Ірини Матяш “Зірка першої величини: життєпис К. М. Грушевської” (К., 2002 р.) — про життя та творчість дочки видатного українського історика Михайла Грушевського — Катерини Грушевської. Саме до цієї акції було приурочено іншу знаменну для музею подію — подарунок від відомого мецената Ф. А. Зернецького портрета маленької Катрусі Грушевської, який до того часу перебував у приватному зібранні. Злиті воедино однією метою — показати постать К.М. Грушевської різнобічно, дані події не дисонансували, а виявились рівнозначними складовими, які у свій спосіб засвідчили про кілька суттєвих моментів розвитку сучасного суспільства, становлення його як громадянськості. Меценат дарує музею портрет відомого майстра пензля — М. Труша, а вчений, відомий дослідник архівів — представляє на суд громадськості свою наукову працю. Отже, сценарій презентації, всі виступи вчених, митців, музейних працівників тощо були однозначно спрямовані задумом: відзначити внесок ученого до української історіографії біографістики і показати значення іконографії, в даному разі — портрета, для всебічного розкриття образу непересічної українки.

Варто згадати й про музичний супровід вечора: класична музика (твори Веделя, Баха, Моцарта, українських авторів-музикантів XVII—XVIII ст.) й українські народні пісні у професійному виконанні. Це створювало атмосферу затишності, спонукало до роздумів.

Аудиторія складається з осіб, здебільшого запрошених на презентацію самими господарями дійства, які безпосередньо зацікавлені в події. Як правило, бажання ведучого донести інформацію більше, ніж бажання присутніх отримати її. Увага розсіюється з різних причин: незацікавленість темою, службова необхідність бути присутнім, поява старих знайомих, недоброзичливість, заздрість до організаторів тощо. Ці супутні складові мимоволі впливають на перебіг події.

Ведучий презентації більше схожий, як не дивно, на адвоката, а не на вчителя, лектора чи актора.

Презентація — це, передусім, спроба переконання. Мета заходу — переконати одну особу (інколи дуже важливу) чи групу осіб:

- переосмислити свою точку зору (позицію);
- прийняти сторону презентанта чи ні;
- змінити свою думку;
- вдатися до певних дій та прийняти важливе рішення.

Так, на презентації першого академічного видання Пересопницького Євангелія XVI ст., здійсненого групою установ НАН України, голова Фонду сприяння розвитку мистецтв Анатолій Толстоухов, вражений значенням цього раритету для України, вирішив допомогти Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського здійснити ще й факсимільне видання Пересопниці, на котрій, як і на Конституції України, присягають Президенти нашої держави.

Зазвичай, на презентації ведучий звертається до присутніх з повагою, як до осіб вищого рангу. Він (вона) одразу не може розраховувати на їхню увагу, її треба завоювати і довести, що ти маєш на неї право. Та час презентації обмежений, і це змушує ведучого використати його оптимально. Це створює силу проблем. Коли лектор, якщо бракує часу розділити свою

проблему з аудиторією, рекомендує прочитати додаткову літературу, максимально концентрує увагу слухачів на головному, то ведучий змушений розв'язувати проблему самостійно. Аудиторія тут проблем не має, вона відпочиває.

Може здатися, що презентація — це форма комунікації, з якою пов'язано безліч перешкод. Та інколи презентація несе не такий уже важкий тягар. Це тоді, коли вона передує наступному обговоренню, дискусії. Так, на презентації книги “Образ Христа в українській культурі”, що відбулася в НУКМА 30 листопада 2001 р., зустріч з авторами та видавцями супроводжувалась вишуканим концертом духовної музики.

За приклад вдалої презентації слугує відкриття виставки “Атрибути гетьманської влади та особисті речі Богдана Хмельницького”, що відбулася 5 березня 2002 р. в Національному музеї історії України. Вона якнайкраще свідчить про плідну співпрацю вчених з відділу спецдисциплін Інституту історії України НАН України, фахівців Національного музею історії України та Фонду інтелектуальної співпраці “Україна — XXI століття”, головою якого є відомий в Україні меценат, людина високої культури Богдан Губський. Кандидат історичних наук Ю. К. Савчук, який уже давно досліджує козацьке прапорництво (вексилологію України), розшукав у музеях Польщі, Швеції та Росії унікальні особисті речі видатного полководця і гетьмана України. Зусиллями багатьох державних інституцій, завдячуючи численним зверненням та позитивній реакції на них, дані речі й було представлено для експонування в музеї.

Сама презентація виставки є зразком осягнення важливості знаменної для суспільного життя України події. Керував урочистостями міністр культури Ю.П. Богуцький. Серед виступаючих були Надзвичайні та Повноважні послы Росії та Польщі в Україні. Зі вступним словом виступив глава Адміністрації Президента України В. Литвин, промова якого була присвячена оцінці знаменної події, що відбила прагнення народів кількох країн до співпраці в галузі культури, свідчила про високе розуміння їх урядами виняткового значення речей гетьмана для історії незалежної України. Всі промовці, зокрема академік НАН України В. Смолій, Надзвичайний та Повноважний посол Російської Федерації в Україні В. Чорномирдін, підкреслили: виставка, її відкриття — то крок до майбутньої плідної співпраці в галузі досліджень історичної спадщини. Далекосяжні висновки політиків базувались на розробках українських учених.

На презентації дуже важливо встановити та забезпечити зворотній зв'язок. Саме його відсутність або недостатність спричиняє неефективність роботи. У наведених прикладах він був очевидним: аудиторія активно реагувала на виступи, схвально сприймала звернені до неї слова, осягнувши значущість події.

Що робить ведучий на презентації? Він трансформує інформацію на аудиторію. Та постає питання: як побудувати духовний міст, щоб він не помічався? Це уявний міст, але він архіважливий, відіграє роль екрана ситуації: вас поважають або ні; зацікавлено слухають або не сприймають ідеї виступу чи просто ввічливо мовчать.

Особливе місце займають презентації на міжнародному рівні (взагалі різного типу “ділові ігри” та інші заходи, святкові за своєю природою, але такі, що не набули розважального характеру).

Автори даної праці не одразу дійшли висновку про те, що способи життєдіяльності людей, котрі проживають у різних умовах, не можуть оцінюватися за шкалою цінностей однієї країни, нехай навіть з дуже висо-

корозвиненою економікою. Тут, насамперед, відіграє роль величезний спектр історичних передумов, традицій, особливостей розвитку країни.

Почнемо з того, що люди різних культур часто послуговуються одними й тими поняттями, однак вкладають у них різний зміст. Саме цим пояснюється їхня поведінка, реакція на обставини, які інколи бувають протилежними тій, на яку ми очікували. “Поглянь на світ, який склався у різноманітних культур, що так само різноманітні, як і поняття, що створюють та відображають строкату картину реальності”, — підкреслював Р.Д. Льюїс, — поведінка членів кожної з культурних груп майже повністю залежить від традицій, ustalених норм поведінки, історії народу, до якого належить дана група⁶⁶. Отже, група українців на діловій презентації, незважаючи на свою вихованість, культуру, вишкіл, освіту, поводитиметься інакше, ніж представники іншої культури.

Географічне розташування, історичний досвід, фізіологія, навіть зовнішність, з'єднуються та створюють систему цінностей та мотивацій, яка задовольнятиме потреби того чи іншого суспільства.

Культурні групи мають надзвичайно різноманітні самоорганізацію та уявлення про такі поняття, як влада, авторитет, співпраця, мета, зрештою, — підсумки та результат. Тому представники різних культурних груп поводять себе інакше під час проведення масових заходів. Для кожної культурної групи важливі певні цінності. Для конкретного суспільства характерні певні навички, традиції та поняття. Все це навіть не опосередковано, а прямо відбивається і на презентаціях.

У наведених вище прикладах це можна відразу помітити, коли брати до уваги, скажімо, ментальність греків (презентація в Афінах) і притаманну українцям здатність піднятися над буденністю події, спрямувати головну ідею в русло політико-державних оцінок сучасності (слова з промов: “Дослідження життя грецької діаспори в Україні є внеском до розробки важливих питань формування поліетнічних спільнот. На сьогодні дослідження однієї з національних складових народу України — важливий чинник стабільності в регіоні, де завжди гостро стояло національне питання”. І далі: “Монографія засвідчує про наявність в Україні фундаментальних досліджень в галузі історії різних за національною приналежністю діаспор. Вона — запорука добрих стосунків між країнами Чорноморської співдружності”).

У різних народів світу свої поняття про статус у суспільстві, лідерство, організацію. Так, німці вірять у те, що світом править Ordnung (порядок), а для кожної людини визначено своє місце, можливості для досягнення максимально високого рівня розвитку. За їх уявленнями справжнього порядку можна досягти тільки за умов суворого дотримання процедур та прийнятих правил співжиття. Арійці, сильні своїм порядком.

У діловому світі ці встановлені процедури формувалися як результат великого досвіду старих німецьких солідних компаній і конгломератів, відомих високоосвіченими, перевіреними часом і різними обставинами керівниками. Німці переконані: нічого нема вище за досвід.

Французька ділова культура набагато автократичніша за німецьку. Для неї кінцевий успіх менш важливий. Тут існує своя оцінка: французькі невдачі завжди овіяні славою і романтизмом, ледь не ностальгією (так, приклад з долею Наполеона Бонапарта — один із найкрасномовніших: навіть поразка під Ватерлоо, невдачі у поході на Росію згасають перед тріумфом 100 днів, Єгипетською кампанією та його словами, сказаними перед військом: “Тисячоліття дивляться на вас з вершин пірамід! Французи все зможуть! І вистоять!” Сказане викликає у нації відчуття самоповаги, впев-

неності у власних силах. Романтичний флер прикрашає сум від невдач, розцінюваних як тимчасові випробування).

Англійську ділову культуру відрізняє зовнішній лиск, чого нема ані в Канаді, чи Австрії, Німеччині, Фінляндії, ні у США. Витончена поведінка, англійський аристократизм добре приховують прагматизм та безжальний розрахунок. Утім, це не заважає представникам цього “клану” оперативно вирішувати питання на бліц-презентаціях з американськими менеджерами, бути рішучими, інколи навіть агресивними, чітко орієнтованими на мету, самовпевненими, енергійними, з оптимістичними поглядами на життя (їм не заважає погана погода), відкритими до всього нового, надзвичайно працьовитими та інформованими настільки, щоб бути готовими завжди прийняти відповідальне та складне рішення.

Представники різних культур при цьому інакше використовують мову і, що головне, вміють слухати. Вважається, що добре “слухають” німці, шведи, неухважно, на думку Р. Льюїса⁶⁷, французи, іспанці; американці слухають уважно або байдуже, залежно від характеру виступу або самої події. А от посмішка у них завжди присутня.

Нині вже виділилася така наукова галузь як *кросс-культурна психологія* — напрям психологічної науки, що займається порівнянням культур. Її методи теж у полі зору сучасної геортології.

Українські ділові групи американський учений не аналізує зі зрозумілих причин: як незалежна держава наша країна на представницьких ділових презентаціях, міжнародних спортивних іграх та інших видах свят протягом дуже тривалого часу не фігурувала. Нас ще майже ніхто не знає як ділових партнерів. Можливо, в цьому сьогодні й полягає перевага українців, оскільки маємо завоювати світ, формувати, створювати вигідну про себе думку. Отже, йдеться про імідж українців, як народу, представники якого просто зобов'язані “працювати на позитив”, а не вдаватися до сумнівних “касетних скандалів”. Брати позитив за основу спілкування, не тягти тягар меншовартості в майбутнє, а працювати над *формами та функцією позитиву*. При цьому естетичний бік спілкування посилює й поглиблює емоції тих, хто причетний до конкретного факту-події (ділова зустріч, підписання угоди, зустріч “без краваток”, фуршет, раут й т. і.).

Відзначимо, що британський стиль — лідерство за обставинами; американський — структурований індивідуалізм, швидкість, наполегливість; французький — автократичність; німецький — ієрархія та згода; азійський — прагне до консенсусу; романський відрізняється “родинністю”, “російська ділова культура набагато ближча до латиноамериканської, тобто до поліактивної, крім того, “стосункової”, себто орієнтованою, швидше за все, на створення і збереження гарних стосунків з партнерами як гарантії успішної угоди, ніж на кінцевий результат та ефективність” (за Р. Д. Льюїсом)⁶⁸. А який же стиль, а отже і здібність проводити презентації мають українці, яке враження справляють або можуть справити?

З іншого боку, як зробив підсумок Р. Д. Льюїс, опитування російських підприємців свідчать, що вони вважають за краще мати партнерами представників моноактивної культури: американців, німців, скандинавів. Цей вибір свідчить на користь іншої ділової культури, ніж власна⁶⁹. Цікаво було б дослідити й думку українських бізнесменів щодо цього, оскільки ніяких розробок науковців з досліджуваного питання ми не знайшли.

Позаяк у цікавій і дуже корисній книзі Р. Д. Льюїса відсутня глава про українців, то необхідно її дописати. У вельми шанованого автора має вистачити гумору належно сприйняти таку працю українських дослідників.

Українці, якщо слідувати за доказами Р. Д. Льюїса, — народ, який поєднує в собі *поліактивну культуру* (люди рухливі, легко входять до спілкування), але водночас і такий, що має риси *реактивної культури*, що вимагає поваги до особи, уміння мовчки і спокійно вислухати співбесідника, обережно реагувати на пропозиції іншої сторони.

Україна дедалі більше стає полікультурною країною (що для нас ще незвично). Цей процес, мабуть, незворотній), хоча українці ще вповні не відродили свою власну національну культуру.

Для встановлення гармонійних стосунків між Україною та світовим співтовариством необхідно опановувати *ази кросс-культурної грамотності*, що, в принципі, має нашим людям даватися легко, з огляду на український менталітет, традиційно-історичну лояльність, неконфліктність, відсутність проявів ворожості, відкритість, щире бажання спілкуватися. Та нам треба долати свою скутість, надскромність, сором'язливість, віками втокмачувану “меншовартісність”, які заважають вповні розкрити те, чим багаті українці як європейський народ.

“Культури поділяються на три типи: моноактивні (або лінійно організовані), поліактивні та реактивні”⁷⁰, — підкреслює Р. Д. Льюїс. У культурі поліактивній, типовими представниками якої є латиноамериканці, південні європейці, які звикли робити кілька справ одночасно (часто не доводячи їх до кінця), залишається простір для маневрування.

Кожна зі вказаних груп своєрідно збирає інформацію, її члени мають притаманну тільки їм мову рухів, манер, *Patterns* (модель або стилі поведінки), інші засоби комунікативної діяльності, *емпатію* (здатність до переживання).

Отже, геортологія заглиблюється в сутність людської природи, в особливості людської психіки, оцінює загальнолюдські цінності.

Очевидно, мав рацію Л. М. Толстой, пишучи, що “людству тільки здається, що воно займається торгівлею, війнами, мистецтвом, політикою та ін. Насправді єдине, що воно робить, воно з'ясовує для себе моральні закони, за якими воно живе...”⁷¹.

Конкуренція існує в усіх сферах людської діяльності. Це дуже важливий двигун прогресу. Люди конкурують заради отримання бажаних результатів. Безперечною умовою успішної конкуренції є *примітність*, як “*візитна картка успіху*”. Треба бути побаченим, почутим, визнаним. Цим усім керує сама людина.

Доречно, на нашу думку, нагадати тут про те, що в образі “візитної картки” може виступати такий вид несимволічних дій, як елементи фізичної культури: масові воєнізовані ігри, конні змагання, боротьба, бокс, біг, стрільба з луку, катання на ковзанах, санях чи санках тощо. Народні та святкові обряди здавна включали їх до складу своїх дійств.

Зв'язок спортивних ігор з обрядом забезпечує їх масовість. “Не можу зрозуміти, — писав свого часу Михайло Шолохов, — чому спортивні діячі не хочуть визнати народний досвід і традиції. Все щось винаходять, запозичають десь, а своє, вітчизняне, віками повторюване, корисне, відкидають. Не по-господарському це. Тепер, як не дивно, все рідше вдається побачити у нас на Дону змагання з джигітовки або російської боротьби. А вже про ігрища на льоду, катання з горок, штурми сніжних містечок мольодь довідується тільки з розповідей своїх батьків та дідів”⁷².

Ми не випадково навели слова видатного письменника ХХ ст., що якнайкраще свідчать про необхідність активного застосування на святах предметних форм втілення моральних переконань та почуттів, естетичного смаку, здійснюючи це у поєднанні з усією системою реальних суспіль-

них відносин, роль яких і відіграють свята. Еволюція в обрядах через мистецьке втілення нових форм, додавання до них, завдячуючи новітнім засобам передачі інформації (аудіо- та відеотехніка), видовищності та звукового оформлення, відчутна відразу.

Магічна сила обряду, дозволимо собі висловити таку думку, була і залишається сталою навіть через віки. Тут не зайве згадати свята, які існують у різних народів світу і пов'язані з культом вмираючого та воскресаючого божества природи, що росте: однорідні за суттю культури — Озіріса в Єгипті, Аттіса — у Фрігії, Адоніса — в Сирії, Діоніса, Гіацинта, Персефони — в Греції; у слов'ян, зокрема, це — масляна — сонячна обрядова магія: вогонь, кострища, веселий спів. Система дій, утворюючи структуру обряду, без свого понятійного та емоційного значення — чисте безумство, бо втрачає зміст. Свято весни може бути тільки весною, Новий рік приходиться в кінці грудня і т. д.

Що може змінити чи вивести із звиклого вжитку свято, переносячи його на інший термін. Перш за все — зміна календарів, а звідси — зміна символу свята. Приклад напрошується сам: слов'яни здавна шанували дуб, вважаючи його помешканням духу зростаючого (рослинного життя). Православ'я зруйнувало язичницьке поклоніння дубу. Петру I не склало труднощів напередодні 1700 р. спеціальним указом оголосити ялинку чи сосну символом новорічного свята. Свято залишилося, але в іншій якості, з новим супроводом й атрибутами. Змінилась і ритуаліка, створено було нове психологічне тло для свята, прийнятне для релігії і водночас видовишно та емоційно насичене. І хоча звичаям, традиціям та обрядам притаманні закони власного, відносно самостійного від матеріального виробництва розвитку, вони вносять у сучасний духовний портрет епохи народу, суспільства (у різних, часом примхливих формах) досить відчутні фарби минулого, поєднуючи їх з кольоровим різнобарв'ям сьогодення.

Після відступу ще кілька слів скажемо щодо презентації. Презентації цікаві тоді, коли вони мають своє “обличчя”. Тобто, потрібна присутність на них особи чи групи людей, які цікавлять аудиторію. Підвищена увага людей надихає. Ефективність має стати ритмом свята. Ритм завжди об'єднує тимчасовий колектив учасників свята. Презентація, як масове дійство, має бути спланованою, керуватися презентатором. Не треба боятися того, що вона, по суті, є “форма продажу” якогось товару, навіть інтелектуальна праця є товаром, де “аудиторія відіграє роль покупця”⁷³.

Презентатор — ключова особа на святі. Його слова втілюють надію, їм довіряють, приймають на віру. Тому він повинен мати добре поставлену дикцію, і не мати дефектів мови, вміння стисло, образно, але красиво і виразно викладати основну ідею презентації, її смисл і призначення.

Презентатор повинен пам'ятати, що: 1) присутні хочуть знати, яка програма на них чекає; 2) хочуть, щоб до них ставилися з повагою; 3) щоб їх активно залучали до дійства (отже, презентація — таки масове свято); 4) прагнуть знати все, що стосується безпосередньо їхніх професійних інтересів.

Успіх презентації інколи цілком залежить від особи презентатора, його поведінки, настрою, уміння виступати, а також від приміщення та сцени. Тому ведучий має тримати горду осанку, особливо чемно себе поводити (свято для всіх!), бути одягнутим в ошатний сучасний одяг. Голос його звучить у міру енергійно. Міміка, погляд, жест, рухи — все надзвичайно важливо, та найбільше — голос. Саме він, його тональність створює імідж установи, заходу, забезпечує успіх дії. Отже, тільки знання *риторики*, з притаманними їй правилами, тут стає у нагоді.

При проведенні презентацій велике значення надається ефекту спілкування, його культурі. Інформація, яку подає ведучий заходу, однозначно має бути правильно зрозуміла й сприйнята аудиторією. Перед кожною акцією такого типу виникає рівняння з багатьма невідомими. Ціла наука — розв'язати цю далеко не математичну задачу.

Кілька важливих правил, дотримання яких необхідне для забезпечення ефективності проведення презентації, пропонує Сем Блек: правдивість, повна інформативність; повідомлення прості й зрозумілі; ні в якому разі не перебільшувати значення події; не набивати ціни собі та презентованій установі, книзі, картині тощо. Пам'ятати завжди — половина аудиторії — жінки. Спілкування повинно захоплювати, “скука”, сум, звичайність — принизять роль події; не жалкувати часу на з'ясування думки для широкого загалу; відчувати з аудиторією постійний контакт. Переконливість та конструктивність має відчуватися у кожному з епізодів дійства⁷⁴. Отже, геортологія використовує засади ще нової для нас науки *комунікативістики* і повинна надалі успішно їх застосовувати.

Хороший ефект дає використання на презентаціях аудіовізуальної техніки. Це збагачує і доповнює процес комунікації.

Новий напрям міждисциплінарних досліджень людини — *акмеологія*, наука, яка “вивчає закономірності та технології розвитку професіоналізму та творчості як акме-форм оптимального здійснення різних видів професійної діяльності”, безперечно, перетинається з геортологією, оскільки для акмеології ключовими є психологічні поняття: “майстерність, розвиток, зрілість, обдарованість, здібності, креативність, удосконалення, евристика, рефлексика, свідомість, особистість, індивідуальність та ряд інших”⁷⁵.

Презентація — не тільки свято. Для підприємців, різних організацій та осіб — то реклама престижу, засіб відбиття політики того, хто проводить захід. Від того, наскільки патріотично налаштована та чи інша компанія (організація), яку користь приносить вона суспільству, — теж залежить успіх презентації.

На двох видах реклами “престижу” наголошує С. Блек: “Перший ставить перед собою завдання поінформувати громадськість про той великий внесок, який компанія робить у добробут країни. У другому виді реклами “престижу” використовується не настільки прямий підхід. Він зводиться до надання інформації з тих питань, які становлять інтерес для громадськості”⁷⁶.

Останнім часом з'явилася і така, зовсім нова для нас форма презентації, як **бізнес-форум** (кілька таких свят з успіхом провела телекомпанія Inter). Традиційним для видавців та поліграфічних організацій стає Львівський осінній книжковий ярмарок, свята книги в Українському Домі (Київ) та ін.

Тепер можна говорити про наявність різних видів і неділових презентацій, які певним чином рекламують діяльність установи (часом і її саму).

Йдеться про такі типи презентацій: 1) книжок (іншої видавничої продукції видавничих організацій) — акт духовної культури, свідчення рівня науки (монографії, покажчики тощо), віддзеркалення напрямів творчості (твори красного письменства, виставки картин художників), рівня освіти (підручники), відображення якості поліграфії; 2) програм (інформаційних, освітніх, гуманітарних та ін.); 3) технологій; 4) товарів (у тому числі промислових зразків, військової техніки, авіасалонів тощо); 5) введення в дію нового об'єкта (телефонної станції, побудованої за надсучасними технологіями) тощо.

Осібнo стоять виставки, які підпорядковані теж меті презентувати: речі історичної особи (в історичній ретроспекції), колекцію паперових грошей в історичній ретроспективі (до ювілею випуску першої емісії або при зміні назви валюти) та ін.

До категорії гуманітарних належить і презентація, яка з великим успіхом була проведена в Центральній бібліотеці для дітей м. Миколаєва. Цей захід мав вельми позитивний результат. Цільова комплексна програма, котру запропонували бібліотекарі, називається: “Майбутня мама: найчарівніша та найпривабливіша”. Мета — інформаційна допомога вагітним жінкам. Одночасно юристи виступили з роз’ясненням чинного законодавства, яке стосується проблеми забезпечення породіль. Організатори акції підготували през-реліз, перед присутніми виступили начальник Управління сім’ї і молоді облдержадміністрації, найкращі лікарі, викладачі кафедри педагогіки місцевого педуніверситету, бібліотекарі. Звучала красива музика, що створювало особливо романтичний, теплий настрій.

Прикладом чудово проведеної презентації установи є свято, приурочене до 70-літнього ювілею видавництва “Мистецтво” (січень 2002 р.), яке проходило в Українському домі. Завдячуючи прекрасній організації, продуманому сценарію, клопотам директора видавництва Н. Д. Прибегі, воно пройшло з великим успіхом: вітання від Президента України, за його дорученням, зачитав радник Президента України — академік НАН України В. Смолій, вручення державних нагород відомчих відзнак; представницьке зібрання представників широких кіл громадськості та їх виступи, класична музика, яка звучала у виконанні квартету скрипалів. Рефрен події: видавництво за час існування видало сотні назв книг, тираж яких становив 50 млн., тобто по книжці на кожного жителя України.

Як то засвідчує наше дослідження*, сучасна геортологія набула рис науки комплексної, складної, з міждисциплінарним характером, дотичної до фольклористики, народознавства, етнології, етнографії, релігієзнавства, філософії (зокрема естетики та етики), театрознавства, мистецтвознавства, іконографії, кінофотоментознавства, комунікативістики, альмеології, психології, паблік рілейшинг тощо. Однак культура та побут українського народу не розглядаються у сферах досліджень цих наук з позиції геортології, тобто з точки зору спецдисципліни історичного циклу. Її інструментарій, як, закономірно, методологія, підходи, методи відзначаються теж комплексністю. При цьому тут досить активно застосовують майже весь притаманний переліченим дисциплінам інструментарій.

Запропонований авторами структурний поділ відповідає сучасним тенденціям інтегрованості наукового знання, комплексності міждисциплінарних досліджень.

Геортологія, як галузь історичного знання, вступає у сферу практики, набуває дедалі більшого значення для ділової культури, зокрема, бізнесменів, корисна для діяльності багатьох сучасних інституцій, що диктується реальними умовами існування не просто в ринковому середовищі, а й взагалі в цивілізованому суспільстві ХХІ ст. І з цього погляду вона й повинна вивчатися, враховуючи величезний досвід святкування, празників, якими так багата наша культурна спадщина⁷⁷.

¹ Замлинский В. А., Дмитриенко М. Ф., Балабушевич Т. А. и др. Специальные исторические дисциплины: Учебн. пособие / Под ред. М. Дмитриенко, В. Замлинского. — К., 1992. — 312 с.

² К а л а к у р а Я. Спеціальні історичні дисципліни в Національному університеті імені Тараса Шевченка // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: 36. наук. праць. — К.: НАН України; Ін-т історії України, 1997. — [Ч. 1.]. — С. 141.

³ Редакційна стаття // Вопросы истории. — 1960. — № 7. — С. 6.

⁴ К а л а к у р а Я. Назв. праця. — С. 143.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Вспомогательно-исторические дисциплины: историография и теория / К о н д у ф о р Ю., С а н ц е в и ч А., Р у м я н ц е в а В. и др.; ред. кол. Ю. Ю. Кондуфор (отв. ред.), Т. А. Балабушевич (ответ. секретарь). — К., 1988. — 279 с., с библиограф.; див. також: В в е д е н с ь к и й А. О. та ін. Допоміжні історичні дисципліни. — К., 1963; Введение в специальные исторические дисциплины. — М., 1999.

⁸ Геортология // Специальные исторические дисциплины: Учебн. пособие / Под ред. М. Дмитриенко, В. Замлинского. — К., 1992. — С. 91—94.

⁹ К а л а к у р а Я. Назв. праця. — С. 141.

¹⁰ Там само.

¹¹ К и л и м н и к С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. — К., 1994. Кн. 1. — С. 10; В о в к Ф. Студії з української етнографії та антропології. — Прага, 1927.

* С у х а н о в И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. — М., 1976; С е р о в Ю. М. Общественное и индивидуальное сознание. — М., 1964; див.: Л е к т о р с к и й В. А. Субъект. Объект. Познание. — М., 1980. — 360 с.

¹² Цит. за: Ш а р о е в В. Г. Театр народных масс: Учеб. пособие. — М., 1978. — С. 29.

* Див.: Массовые театрализованные представления и праздники. — М., 1963; Место массового праздника в духовной жизни социалистического общества: Сборник статей. — Л., 1981; Советские традиции, праздники и обряды: Словарь-справочник // Г а в р и л ю к Н. К., К о н в е й В. Д. и др.: Сост. Б. В. П о п о в. — К., 1988, Становлення і філософія радянських обрядів та свят: Збірник праць. — К., 1983 та ін.

¹³ Ш а р о е в В. Г. Указ. соч. — С. 30.

* Кілька років тому кияни могли, завдячуючи мерії м. Києва, спостерігати за маршем на Хрещатику надзвичайно цікавої процесії. Одягнуті в середньовічні однострої, крокували представники цехів Флоренції. Барвистий вишуканий одяг не змінився у них впродовж віків. — Див. також: Свята та обряди трудящих Києва / Відпов. ред. Б. В. П о п о в. — К., 1982.

¹⁴ Ш а р о е в В. Г. Указ. соч. — С. 36.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

* Досить згадати кампанію по запровадженню нових свят, проведеною на державному рівні у 60—70-х рр. ХХст., коли при Раді Міністрів УРСР функціонувала спеціально створена комісія, яка опікувалася введенням нових свят та обрядів. — Див. З о ц В. А. Новому человеку — новые обряды // Православие и культура: факты против домыслов. — К., 1986. — С. 190—206; Р у д н е в В. А. Обряды народные и обряды церковные. — Л., 1982; Б е л о у с о в Я. П. Праздники старые и новые. — Алма-Ата. 1974; Б р у д н ы й В. И. Обряды вчера и сегодня. — М., 1968; Е л ь ч е н к о Ю. Новому человеку — новые обряды. — М., 1976; К л и м о в Е. Н. Новые обычаи и праздники. — М., 1964; Г о р о б е ц ь Г. І. Народні свята сьогодні. — К., 1964; Л и с о в ц е в Э. И. Новые советские традиции. — М., 1966; Наши праздники. — М., 1977; Р у д н е в В. А. Советские праздники, обряды, ритуалы. — Л., 1979; С у х а н о в И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. — М., 1976; У г р и н о в и ч Д. М. Обряды. За и против. — М., 1975; Г л а н Б. Праздник всегда с нами. — М., 1964 и др.

¹⁷ Ш а р о е в В. Г. Указ. соч. — С. 33.

¹⁸ Там само. — С. 35.

¹⁹ Т р а н к в и л и о н Г а й С в е т о н и й. Жизнь двенадцати Цезарей. — М., 1966. — С. 17, 18.

²⁰ Л и х а ч е в Д. С., П а н ч е н к о А. М., П о н ы р к о Н. В. Смех в Древней Руси. — Л., 1984. — С. 6; див. також: Ф а м и н ц ы н А. С. Скоморохи на Руси. — СПб. — 1889. — С. 100—105.

²¹ Л и х а ч е в Д. С., П а н ч е н к о А. М., П о н ы р к о Н. В. Указ. соч. — С. 3.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Дещо інакше сприймають сміх філософи. — Див.: Очистительная сила народного обрядового смеха // С у х а н о в И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. — М., 1976. — С. 112—118.

²⁵ Л и х а ч е в Д. С., П а н ч е н к о А. М., П о н ы р к о Н. В. Указ. соч. — С. 3—4.

²⁶ Там само. — С. 4.

²⁷ Там само. — С. 5; див. також: Автопортрет славянина. — М., 1999. — С. 39; Н е к р ы л о в а А. Ф. Русские народные праздники, увеселения и зрелища. Конец XVIII — нач. XX в. — 2-е изд. — М., 1988.

²⁸ Ш а м р а й М. Невідомі записи Лазаря Барановича // Бібл. вісн. — 2000. — № 3. — С. 29—33.

²⁹ Д м и т р і є н к о М. Ф., В о й ц е х і в с ь к а І. Н. Маргіналістика // Історія українського середньовіччя: козацька доба. У 2-х ч. — К., 1995. — Ч. 1. — С. 133—152.

³⁰ Л и х а ч е в Д. С., П а н ч е н к о А. М., П о н ы р к о Н. В. Указ. соч. — С. 5.

³¹ Там само. — С. 12.

³² Там само. — С. 15.

³³ Там само. — С. 21.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само. — С. 150.

³⁶ Б у д о в н и ц и У. Ю. Юродивые Древней Руси. — М., 1987. — С. 22; див. також: Беляев И. О скоморохах // Временник Москов. об-ва истории и древностей российских. — М., 1854. — Кн. 20. — С. 90; История культуры древней Руси. — М., 1951. — Т. II. — С. 81 (обрядові танці волхвів, шаманів, “чудеса” тощо).

³⁷ Я р е м е н к о В. Народознавство — наука про націю // К и л и м н и к С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — У 2 кн. — К., 1994. — Кн. 1. — С. 7; також див.: К о с т о м а р о в Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа XVI—XVII вв. — СПб., 1860. — С. 211; Культура і побут населення України. — К., 1993; М а з а е в А. И. Праздники как социально-художественное явление. — М., 1963; О г і є н к о І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К., 1992; С е м е в с к и й В. И. Домашний быт и нравы крестьян во второй половине XVIII века // Устои (СПб.). — 1882. — № 2. — С. 75.

* Автори пропонують дану класифікацію свят, усвідомлюючи, що це — перша така спроба, і вона потребує певного коригування.

** *Українські державні свята:*

01.01 Новий рік; 07.01 Різдво Христове; 08.03 Міжнародний жіночий день; 01.05 День міжнародної солідарності трудящих; 02.05 День міжнародної солідарності трудящих; 05.05. Пасха (Великдень); 09.05 День Перемоги; 23.06 Трійця; 28.06 День Конституції України; 24.08 День незалежності України.

Професійних та неофіційних свят налічується — 82, зокрема серед них є і міжнародні:

26.01 Міжнародний день митника; 23.02 День захисника Вітчизни; 25.03 День працівників СБУ; 26.03 День внутрішніх військ МВС України; 15.05 Міжнародний день сім'ї; 01.06 Міжнародний день захисту дітей; 05.05 Міжнародний день охорони навколишнього середовища; 01.10 Міжнародний день музики; 17.11 Міжнародний день студентів; 06.12 День Збройних сил України; 20.12 День міліції тощо.

Православні свята — 20:

07.01 Різдво Христове; 14.01 Обрізання Господне; 19.01 Хрещення Господне; 15.02 Стрітіння Господне; 07.04 Благовіщення Пресвятої Богородиці; 28.04 Вербна неділя; 05.05 Пасха (Великдень); 13.06 Вознесіння Господне; 23.06 Трійця; 24.06 День Святого Духа; 30.06 День усіх святих; 07.07 Різдво Іоанна Предтечі; 12.07 Святих апостолів Петра і Павла; 19.08 Преображення Господне; 28.08 Успіння Пресвятої Богородиці; 11.09 Усікновення глави Іоанна Предтечі; 21.09 Різдво Пресвятої Богородиці; 27.09 Воздвиження Хреста Господнього; 14.10 Покрова Пресвятої Богородиці; 04.12 Введення в храм Пресвятої Богородиці.

³⁸ С и м о н о в П. В. Что такое эмоция? — М., 1966. — С. 82; див. також: Мир звучащий и молчащий: Семиотика звука и речи в традиционной культуре славян. — М., 1999 тощо.

³⁹ С и м о н о в П. В. Указ. соч. — С. 83.

⁴⁰ А р ц и х о в с к и й А. В. Раскопки 1952 г. в Новгороде // Вопросы истории. — 1953. — № 1. — С. 120.

⁴¹ С о с е н к о К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора / Перевидання. — К., 1994. — С. 33; У г р и н о в и ч Д. В. Обряды. За и против. — М., 1975.

⁴² С о с е н к о К. Назв. праця. — С. 33.

⁴³ Там само. — С. 1.

⁴⁴ Там само. — С. 2. Див. також: С а п і г а В. К. Українські народні свята та звичаї. — К., 1993.

⁴⁵ С о с е н к о К. Назв. праця. — С. 3.

⁴⁶ Там само.

* Йдеться про ритуали, які відносилися до відзначення свята, приходу кожного наступного року.

⁴⁷ С о с е н к о К. Назв. праця. — С. 29.

⁴⁸ Там само. — С. 35.

- ⁴⁹ Там само. — С. 1, 3.
⁵⁰ Скуратівський В. Дідух. Свята українського народу. — К., 1995. — С. 3.
⁵¹ Там само.
⁵² Там само. — С. 10.
⁵³ Там само. — С. 12.
⁵⁴ Там само.
⁵⁵ Клименик С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 2 кн. — К., 1994. — Кн. 1. — С. 48—49. Див. також: Соціальна обрядованість на Україні: Історичний досвід та сучасні проблеми // Під ред. М. Дмитрієнко, В. Замлинського. — К., 1983.
⁵⁶ Антонович Д. Передхристиянська релігія українського народу // Українська культура / Лекції за ред. Д. Антоновича. — К., 1993. — С. 195—196; Белова О. В. Славянський bestiарий. Словарь названий и символов. — М., 2000. — С. 22.
⁵⁹ Антонович Д. Вказ. праця. — С. 239.
⁶⁰ Антонович В. Український театр // Українська культура. — С. 445—446.
⁶¹ Там само. — С. 446.
⁶² Известия (М.). — 1939. — 25 дек. — С. 4.
⁶³ Погребенник Ф. Популярна енциклопедія з історії української культури // Історія української культури. Видання Івана Тиктора. 1 зшиток. — Львів, 1936; Факсиміальне відтворення видання. — К., 1993. — С. 66.
⁶⁴ Антонович В. Передхристиянська релігія... — С. 447.
* Характеристика дана на основі джерел історії України кінця ХХ — початку ХХІ ст.
⁶⁵ Ясенко Я. (Солонська Я.) Презентація книжкової продукції Видавничого дому «КМ Академія» (жовтень 2001 р.) // Бібл. вісн. — 2001. — № 6. — С. 12.
⁶⁶ Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию. — М., 1999. — С. 85.
⁶⁷ Там само. — С. 150.
⁶⁸ Там само.
⁶⁹ Там само. — С. 10, 11.
⁷⁰ Там само.
⁷¹ Толстой Л. Н. Собр. соч. В 22 т. — М., 1970. — Т. 19. — С. 210.
⁷² Шолохов М. А. Собр. соч. В 10 т. — М., 1958. — Т. 8. — С. 343.
⁷³ Лени А. Искусство деловой презентации... — С. 82; див. також: Книга в пространстве культуры. — М., 2000. — С. 66.
⁷⁴ Блек С. «Паблик Рилейшинг». Что это такое? // Перевод, оформление СП «АСЭР». — М., 1990. — С. 18, 19.
⁷⁵ Семенов С. Назв. праця. — С. 137.
⁷⁶ Блек С. Указ. соч. — С. 131.
* Автори вповні свідомі того, що дана стаття — то тільки початковий етап на шляху досліджень геортології.
⁷⁷ Див.: Комсомольская правда в Украине. — 2002. — 25 янв. — № 3. — С. 25.